

תרומת איברים מגוסס להצלת חיי אדם

א. מבוא

בימינו המציאו הרופאים שיטה להציל חיי אדם ע"י השתלת לב, או כבד או אבר חיוני אחר, בתנאי שהאבר עוד לא הפסיק פעולתו לפני שנלקח מגוף התורם. אם מחכים שהתורם ימות לגמרי אחרי שפסקו הלב והריאה והמוח לעבוד, האבר החיוני כבר אינו ראוי עוד להשתלה. כיון "שאינ דוחין נפש מפני נפש", נשאלת השאלה: מי שנשארו לו רק כמה שעות או ימים לחיות ובודאי ימות אחר זמן זה, האם מותר לו להודיע מראש שאם תקרה לו מיתה פתאומית ע"י תאונה או הריגה, שרוצה לתרום אבריו החיוניים כדי להציל חיי אחר, אף שלפי ההלכה הוא נחשב כחי? וכן, האם מותר לרופא להוציא האבר החיוני מגוף התורם ובכך לגרום למיתתו המיידית?

כאשר נבאר, מדובר פה רק בגוססים בידי אדם (ולא בגוסס בידי שמים) באשר אלו הם המקרים שהסיכויים להשתיל איברים שעדין פועלים הם הטובים ביותר, וכאלו שאין שום סיכויים שיחיו יותר מאשר זמן קצר, וכאלו שמסכימים לזה בחיים מתוך הבנה מלאה.

השאלות ההלכתיות הן:

1. האם התורם נקרא מאבד עצמו לדעת?

2. האם הרופא, המציית להוראות התורם, עובר על איסור רציחה או איסור אחר, והאם איסור זה נדחה במקום פקוח נפש?

ב. בעלות האדם על גופו

כבר ידועה שיטת ההלכה שאדם איננו בעלים על גופו¹ ורק על ממונו יכול לותר ולמחול על זכויותיו ולכן אין הודעת בעל דין מועילה כלל בדיני נפשות ורק עדים יכולים לחייב מיתה אחר התראה שמקבל עליו הנידון, וכלל זה מבואר ברמב"ם הל' סנהדרין פ' יח הל' ו':

1. ראה מחלוקת בדבר בין הגרש"י זווין זצ"ל לבין (יבל"א) הגר"ש שיראלי, לאור ההלכה, פרק: משפט שיילוק לפי ההלכה & תוספת דברים למשפט שיילוק. וראה עוד סנהדרין לט ע"א, "אמר הקב"ה: זרעו שש והשמיטו שבע כדי שתדעו שהארץ שלי" (ומקורו בתו"כ). משמע שאין הבדל בין בעלות אדם על גופו לבעלותו על אדמתו. - העורך.

"גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו אלא על פי שנים עדים. וזה שהרג יהושע עכן, ודוד לגר העמלקי בהודאת פיהם, הוראת שעה היתה או דין המלכות היה, אבל הסנהדרין אין ממיתין ולא מלקין המודה בעבירה שמא נטרפה דעתו בדבר זה, שמא מן העמלין מרי הנפש הוא המחכים למות... וכללו של דבר גזירת מלך הוא".

וברדב"ז שם הוסיף דלא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו ומלקות פלגי דמיתה הוא אבל ממונו הוא שלו מש"ה אמרינן הודאת בעל דין כמאה עדים דמי וכי היכי דאין אדם רשאי להרוג את עצמו כן אין אדם רשאי להודות על עצמו שעשה עבירה שחייב עליה מיתה לפי שאין נפשו קנינו ועם כל זה אני מודה שהיא גזירת מלכו של עולם ואין להרהר².

ובכל זאת, למרות שאדם איננו בעלים על גופו, דעתנו נוטה שלגבי חיי שעה יש לאדם רשות לותר במקום פיקוח נפש כמו שנבאר.

ג. ויתור על חיי שעה בשביל חיי קיום של עצמו

בשאלה זו דנו כמה אחרונים ובראש שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' ע"ה שמביא ראייה ממלכים כ פסוק ז, ומע"ז כז ע"ב, ויו"ד סי' קנו ס"א, דמתרפא מעכו"ם בודאי סכנה ולחיי שעה לא חישב, וראייתם מהג' מצורעין (גיחזי ובניו) שהלכו העירה, אפ' שהיתה סכנה שייהרגו מיד, כדי שלא למות ברעב בודאי.

ובתפארת ישראל ביומא פ"ח משנה ו' אות י' (בבועז) האריך בענין זה מבלי להזכיר השבות יעקב והמקורות שהביא, והביא מעובדא דגמרא בנדרים כב ע"א, דעולא אמר לבני חוזאי ד"יאות עבדי" אחר שהרגו יהודי אחר במיתה אכזרית "ופרע לו בית השחיטה" שבזה קירב מיתתו ממש, ואף שעולא לא עשה שום מעשה בידים, מ"מ בידי שמים צריך למסור נפשו גם על זה כדמשמע ממס' תרומות פ"ח ורמב"ם הל' רוצח פ"ב הל"ב (ולהלן באות ז נדבר בענין זה).

2. נעיר כי על אף הדברים האלה, פוסק הרמב"ם שהמלך, מפני צורך השעה, יש לו רשות להעניש או אפילו להמית אדם שהודה שרצח איש, אף אם לא מתקיימים כל דיני הראיות לפי ההלכה (כמו שהראינו מהרמב"ם הל' סנהדרין וכן בהל' רוצח ושמירת הנפש פ"ב הל' ד'). ומסתבר, שהמלך רשאי לעשות כן רק אם יש אומדן מוכח שההודאה ברצח היא אמיתית, ולדעת המלך, אם לא יענש הרוצח, קיימת סכנה שאיסור רציחה יחשב קל יותר בעיני הכלל. לכן אי אפשר להגיד שלמרות שהמלך מאמין שהודאת הרוצח היא אמת בכל זאת ההודאה איננה שווה כלום. אלא צריך לומר שההלכה הטהורה לא מרשה לבית הדין להשתמש בהודאה. כשם שאפילו אם יש עדות גמורה בלי התראה, או עדים שלא ראו ביחד, או ראיות ברורות שאדם רצח אבל העדים לא ראו את עצם המעשה, א"א לבית דין לדון למיתה - אף שיש הם יכולים לגרום מיתתו ע"י כיפה (סנהדרין פא ע"ב, רמב"ם הל' רוצח פ"ד הל' ח) או ליתן לו יסורין אחרים קרובים למיתה, כדי שלא ירבו רוצחין בישראל (שם הל' ט).

עכ"פ, ר' יוחנן אמר לעולא דיאות עביד דהציל את נפשו מבני חוזאי, ומזה מסיק בתפארת ישראל דחיי שעה נדחים מפני חיי קיום, דהא היהודי הוא לא היה אפשר לחיות הרבה זמן. ומסיק דאפילו בהיה צריך עולא לעשות מעשה בעצמו היה שרי מהאי טעמא. ועל יסוד גמרא זו התיר להזריק סם נגד מחלת "פאקקען" דהסכנה רחוקה, כדי להציל עצמו מסכנה קרובה יותר.

והרבה אחרונים הסיקו מזה דהסכויים לקיום עולם לא צריכים להיות 50 אחוז ומספיק שהסכויים הם אפילו מיעוט ובלבד שלפי המצב הנוכחי אינו יכול לחיות יותר משנה, ואם יתרפא יחיה לפחות שנה. (ע' שו"ת אחיעזר ח' יו"ד ס' טז ואגרות משה חלק יו"ד ח"ג סי' לו).

ובשם החזון איש הביא אחיינו ר' חיים גריינימן בס' חידושים ובאורים עג סי' ג, ובספר ארחות איש עמוד שיג, דדעתו להקל ולהיכנס לספק זה. וכתב שם דחיי שעה לגבי חיי עולם הוי כשאר מצוות לגבי פיקוח נפש, ובמעשה שבא לפניו בקשר לניתוח שרובו להפסיד גם חיי שעה ומיעוטו להצלחה, כתב שמסתברא שאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב כשם שמחללים שבת אף במיעוט הצלחה.

ובמקרים כאילו התירו האחיעזר והאגרות משה לעשות ע"י רופא יהודי, דכיון שמתכוין להצלה, אף אם לא הצליח, מ"מ אינו רציחה כיון שהתורה התירה לו להתעסק בזה, ודלא כמקצת אחרונים שסברו דיש לעשות ניתוח כזה ע"י עכו"ם. ובעצם, כיון דגם בני נח נצטוו על רציחה, אם היה בזה ספק של רציחה היה אסור גם ברופא גוי, ואולי יותר גרוע דאין מצות "וחי בהם" אצל בני נח. (תוס' סנהדרין נט, ד"ה ליכא)³. ומ"מ, כל הפוסקים מודים שאין החולה צריך להיכנס לניתוח או רפואה כאלו ואם אינו רוצה בזה, אינו צריך להתעסק בזה, ורשות ביד האדם לבחור בחיי שעה או לותר עליהם בשביל חיי קיום.

ד. ויתור על חיי שעה כדי להמנע מחילול שבת או יום כיפור

אף דבכל המצוות אומרין יעבור ואל יהרג - חוץ מהג' הידועות (שפיכות דמים, גילוי עריות ועבודה זרה) ואסור להחמיר אצל חולה (ורק באונס גוי יש מחלוקת בין הפוסקים אם מותר לקדש השם), ומי שצם ביום הכיפורים ומת מזה נחשב מאבד עצמו לדעת, הביאו הפוסקים מעשה רב שהובא בפסקי ריקנטי שהריב"א חלה ביום הכיפורים ואמרו לו הרופאים שאם לא יאכל ימות ודאי ואם יאכל שמא יחיה, ואמר ברי ושמא ברי עדיף וצם ומת. ובס' שיורי כנה"ג הסביר שלא פליג על פסק ס' איסור

3. אף דבן נח אינו חייב למסור נפשו על קידוש השם (סנהדרין עד ע"ב; רמב"ם הל' מלכים פ"י הל"ב, לפי התוספות אין לו היתר להתרפא ע"י עבירה שהוא אסור בה. כעין זה נכון גם לגבי יהודי במקום שפיקוח נפש אינו דוחה איסורים (כגון איסור ריפוי בעצי אשירה), אם עבר והתרפא באיסור אין לו פטור של "אונס" (רמב"ם, יסוה"ת, פ"ה הל"ו).

והיתר דאסור להחמיר אלא היכא דמסוכן וקרוב למיתה ומדובר רק על חיי שעה, אבל בתשובת רדב"ז ח"ג ס' תמד פליג עליו.

האו"ח בפירושו על "ושמר" (שמות לא פסוק מז, ד"ה ואתה) הביא דרשת ר' שמעון בן מנסיא דפיקוח נפש דוחה שבת מטעם "חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", ומטעם זה כתב שאם לא יחיה לשבת הבאה, אין מחללין עליו את השבת. וכולם תמהו עליו שזה נגד סוגיא מפורשת ביומא דמחללין שבת אפילו לחיי שעה, ותירצו השפת אמת בליקוטיו שם ובערוגת הבשם על יתרו (דף קיב) דאם רוצה להחמיר על עצמו לא לחלל שבת עבור חיי שעה מותר.

ה. ויתור על חייו כדי להציל אחר

בספר חסידים ס' תרצח כתב: "שנים שיושבים וביקשו אויבים להרוג אחד מהם, אם אחד מהם תלמיד חכם והשני הדיוט, מצווה להדיוט לומר הרגוני ולא חברי, כר' ראובן בן איצטרובלי שביקש שיהרגוהו ולא לר' עקיבא כי רבים צריכין לו" (מדרשים).

ומצאנו בגמרא דהרוגי מלכות (פפוס ולוליינוס) הצילו רבים ע"י שהודו שהם גנבו מהמלך ונהרגו ע"פ הודאתם, וחז"ל החשיבו את זה עד כי אמרו שיש להם מקום מיוחד בגן עדן (פסחים נ ע"א; תענית יח ע"ב) וע"פ יסוד זה פסק הספר חסידים דת"ח שרבים צריכים לו כרבים נחשב, ומצוה לאחר להצילו בנפשו⁴.

4. נראה לשון הרמב"ם ושאר פוסקים, שאיסור מאבד עצמו לדעת אינו איסור רציחה אלא איסור יותר קל "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש" (בראשית ט, ה). עיין רמב"ם הל' רוצח פרק ב' הל' ב' וג', שמדמה איסור איבוד עצמו לדעת להורג ע"י גרמא או ע"י שליח שחייב מיתה בידי שמים ולא בידי אדם, ועיין גם "מנחת חינוך" מצוה לד (הוצאת מכון ירושלים דף קפה).

ובמדרש רבה על פסוק "ואך את דמכם..." דורש מתיבת "ואך": יכול כשאול בן קיש ת"ל "ואך". ופירשו הרמב"ן (בס' תורת האדם, הוצאת מוסד הרב קוק בדף פד והרא"ש במו"ק פ"ג ס' צד) שאול היה לו מותר להרוג את עצמו מפני שידע שהפלישתים יתעללו בו אם יתפסוהו בחיים, וכן נפסק ביו"ד בל' אבילות ס' שמד ס"ד, אף שיש דעות ששאול עשה שלא כדין.

וב"דעת זקנים" מבעלי התוס' על בראשית ט, ה, כתבו דאם ירא שלא יכול לעומד בנסיון בשעת השמד יכול להרוג את עצמו, וכן הביא הב"י, יו"ד קנ"ז בבדק הבית, בשם א"ח. אמנם הב"י שם הביא מחלוקת אם מותר אף להרוג בידיים או שרק המסירה הותרה, עיי"ש, וכן עיי' במחלוקת המובאת ב"דעת זקנים" שם.

ובמס' גיטין דף נז ע"ב, הביאה הגמרא עובדא בד' מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון שקפצו ונפלו לתוך הים, בדרשם את הפסוק "אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים" עיי"ש.

ובשו"ת בשמים ראש ס' שמה המיוחס להרא"ש (אבל הרבה סוברים שהספר מזויף) הרחיק ללכת, וכתב שמי שהוא עני מאד או סובל הרבה יסורין, מותר לו להתאבד ולא נקרא מאבד עצמו לדעת, וחלקו עליו בתוקף כמה מגדולי האחרונים, הובאו בפתחי תשובה יו"ד ס' שמה סק"ד.

עוד מצינו בשו"ת בית אפרים חו"ד ס' עו שהביא דאם אבד עצמו לדעת מחמת תשובה על עוונות חמורות, לא עשה איסור והביא עובדא דיקום איש צרורות (בראשית רבה פרשה מה פסקא יח) שביצע על עצמו דין ארבע מיתות בית דין, והעידו עליו שזכה לגן עדן.

וע"פ יסוד זה, גם יתכן דמותר למי שאין לו אלא רק כמה שעות לחיות, להיות תורם ולותר על שעות אלו בשביל אחר שיוכל לחיות חיי קיום ולקיים עוד הרבה מצוות. ובפרט שהתורם בד"כ מחוסר הכרה, מרותק למכונת הנשמה ולמערכת טיפול נמרץ (ואינו יכול לקיים שום מצוה).

והנה אפשר לטעון למה, בכלל, יש צורך בהסכמת התורם? הרי אם הריגת גוסס איננה נחשבת כרציחה אלא כגזל בלבד (כפי שיתבאר בפרק ח) ולכן מותר להציל אחד במחיר חיי שעה של שני, ומאחר ואיסור גזל נדחה ספני פיקוח נפש לדעת רוב הפוסקים⁵ ורק איסור שפיכות דמים אינו נדחה, אם כן למה אסור לעשות מעשה בלי רצון התורם?

ועל זה אני אומר דמצאנו מחלוקת בן פטורא ור' עקיבא בב"מ סב ע"א, אם יש לאחד קיתון של מים ואינו מספיק לשניהם, דבן פטורא סובר ששניהם ישתו ואל יראה אחד במיתת חברו ור"ע סובר, וק"ל כוותיה, שבעל הקיתון ישתה כי חיי קודמים, מטעם "וחי אחיך עמך". וכתב על זה החזון איש יו"ד סי' סט סק"ה, דאין חברו רשאי לגזול ממנו המים. אע"פ שאדם רשאי להציל עצמו בממון חברו, הכא דהוכרע הדין דחיי בעל המים קודמים, הגוזל ממנו (המים) גזול גם נפש חברו ולא רק ממנו. גם כתב שם דאם יש לאחד מים שאינו צריך להם, יכול לבחור ליתן המים לאחד ולא לשנים שיחיו ע"י זה רק חיי שעה.

ופשוט לי דאם בעל המים רוצה לותר על חיי בשביל האחר, מפני שהוא ת"ח או שבעל המים הוא טריפה או גוסס, שרשאי לעשות כן. וס' משפט כהן סי' קמד נסתפק אם רוצה בעל המים לותר עליהם להציל חברו סתם, אם רשאי.

ולפיכך פשוט לי דאסור לגזול אבר חיוני של התורם בלי הסכמתו, דגזילה שאי אפשר להחזיר אינה נדחית עבור פיקוח נפש, ורק אם מותר על נפשו אין שייך גזילה.

ובאותה תשובה הסביר הבית אפרים את עובדא דשאל המלך שהרג עצמו, מפני שכבר ידע מנבואת שמואל הנביא שימות בזמן הקרוב "איתי במחיצתו" וכיון שהוי "חיי שעה", היה מותר להתאבד. ואף שהביא שהרמב"ן מפרש כן, לא מצאתי את זה בס' תורת האדם. בכל זאת, מענין שגם הבית אפרים מקל בויתור על חיי שעה יותר מויתור על חיי קיום.

ולכן יתכן שאיסור מאבד עצמו לדעת נדחה מפני הצלת אחרים אף שאיסור רציחה אינו נדחה ד"אין דוחין נפש מפני נפש", בפרט כשמדובר בויתור על חיי שעה קצרים במטרה להציל חיי קיום של חברו.

(הערת עורך: ע"ע מש"כ הגר"א נבנצל, ביצחק יקרא [מהדורת סטנסיל] סי' נז. יש לציין עוד כי למרות שהכותב איתן בדעתו כפי שמסר לי פא"פ מס' פעמים, בכ"ז במהדורת הדפוס הושמט הסימן עפ"י עצת ת"ח).

5. אסיפת מאמרים בנושא הכינוס בינלאומי לרפואה אתיקה והלכה (הוצאת מכון שלזינגר, ירושלים תשנ"ג) עמ' 73-38. - העורך.

ויתכן שמה שפסק הרמב"ם בהל' מלכים פרק ט הלכה ד שבן נח שהרג טריפה חייב, אף דהוי גברא קטילא אצל ישראל, הוא מטעם גזילה, דבן נח חייב מיתה על גזילה. והנה בהגהות מיימוניות דפוס קושטא על רמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש פ"א, הביא ירושלמי דחייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה להציל אחר מודאי סכנה, (ומקורו מירושלמי לא כל כך פשוט).⁶

אולם כל הפוסקים שבאו אחריו טענו שהראשונים לא פסקו כירושלמי זה, כי לדעתם הבבלי פליג על הירושלמי, וסובר דחיי קודמים ולכן אסור לסכן את חיי⁷ אבל כמה פוסקים סוברים דאף דאינו חייב, מצד מידת חסידות מותר עליו להחמיר שאפשר ששניהם יינצלו (עי' בעמק שאלה סי' קכ"ט סק"ד ואגרות משה חיו"ד סי' קעד ענף ד). אבל להכניס עצמו לסכנה ודאית שהוא ימות והאחר יחיה אסור (פרט למקום הצלת כל ישראל כמו פפוס ולוליינוס, שרק אז מותר, ומצוה היא).

למרות האמור אפשר לחלק בין איש בריא שאסור לותר על חיי בשביל אחר, לבין מי שיש לו רק חיי שעה, שרשאי לותר על חיי.

ו. גוסס בידי אדם - טריפה

במס' בבא קמא ו ע"ב ובסנהדרין עח ע"א, הגמרא מחלקת בין גוסס בידי אדם דלפי דעת חכמים ההורגו פטור (דמי שהוא טריפה דנחשב גברא קטילא), לבין גוסס בידי שמים דנחשב כחי לכל דבר והמקרב מיתתו חייב מיתה בידי אדם כמו רוצח.

ובסנהדרין שם כתבו תוספות דמכל מקום מחללין שבת על הגוסס דמיעוטן חיים ורק רובם מתים. ובנידון דידן אנו מדברים על היכי שבודאי מתים וזה רק ענין של כמה שעות או ימים, עי' אבן העזר סי' יז בבית שמואל ס"ק צד שמחלק בין גוסס שאפשר לו לחיות שאין מעידין עליו שמת ובין גוסס שודאי ימות דמעידין עליו שמת. ובריטב"א יבמות קכ ע"א משמע כדבריו כמו שכתב המהדיר (הרב אהרן יפהן) שם באות 104, בדף מתחת ק"ג.

ואע"ג דקי"ל כרוב אחרונים דמחללין עליו שבת אפילו בכה"ג, כבר הבאנו סברא דהגוסס יכול להחמיר עליו שלא יחללו שבת עליו ולותר על חיי שעה אלו. ובפרט עבור הצלת נפשות דדוחה כל העבירות שבתורה.

6. לשון הירושלמי הוא בתרומות פ"ח הל' ד בסוף הפרק, דר' אימי איתציד (במקום סכנה), דפליגי ר' יונתן וריש לקיש דר' יונתן סובר דלא צריך להסתכן בשביל חיי וואומר "כרך המת בסדינו" ור' שמעון בן לקיש אמר: "עד דאנא קטיל אנא מתקטיל, אנא איזיל ומשיזיב ליה בחיילא" (כלומר אני אהרוג או אני נהרג, אני אלך ואציל אותו בכח. פנ"מ). והנצי"ב בהעמק שאלה - שאילתא קמז אות ד, הסביר דפליגי במחלוקת דבן פטורא ור"ע, דר' יונתן סובר כר"ע דחייך קודמים ואין צריך להסתכן עבור ר' אימי, וריש לקיש שסובר דצריך להשתדל עד כדי סכנה סובר כבן פטורא. ומסיק דמדת חסידות כמו ריש לקיש. לפי זה אין הירושלמי פוסק הלכה כריש לקיש, אלא רק מביא עובדא דעביד ריש לקיש בעצמו.

7. ראה ציץ אליעזר, ח"ט סי' מה; ח"י סי' כה פרק כח. - העורך.

ז. מסירת טריפה למיתה ע"י גרמא

בתוספתא דתרומות פ"ז הלכה כג נפסק שאם עכו"ם צרו על עיר ודורשים שימסרו להם אחד מהם, ואם לאו יהרגו את כולם, דאסור למסור להם אחד אבל אם יחדוהו מותר. ובזה פליגי ר' יוחנן וריש לקיש במס' תרומות בירושלמי שם, דר' יוחנן סובר דיחדוהו לבד מספיק, וריש לקיש פסק דרק אם חייב מיתה כשבע בן בכרי מותר למסור אותו, ואם לאו ייהרגו כולם. והרמב"ם פסק כר"ל נגד הכלל בכל הש"ס דמחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש, הלכה כר"ל בר מתלת. והכסף משנה תמה עליו, והביא סברא מחודשת דאף באופן דלא שייכת כאן סברת הגמרא (פסחים כה ע"ב) "מאי חזית דדמא דיך סומק טפי, דלמא דמא דהאי גברא סומק טפי", שהרי שניהם ייהרגו, מ"מ היה בקבלה בידם דכל רציחה אינה נדחית מפני פיקוח נפש (הל' רוצח פ"ה הל"ה). ומ"מ בבית יוסף הוא אומר שרוב הפוסקים פליגי על הרמב"ם ופוסקים כר"י יוחנן וכן הרמ"א ביו"ד קנז ס"א הביא בסתמא כר"י ויש אומרים כמו ר"ל. והב"ח והט"ז פליגי על הרמ"א על יסוד ירושלמי דאליהו לא רצה לבקר את ריב"ל מפני שעשה כר' יוחנן. אבל זה פשוט דמיירי ממדת חסידות, ודבריהם תמוהין דפסק הלכה הולך לפי הדין ולא ממדת חסידות.

והמנ"ח מצוה רצו (אות כח בדפוס מכון ירושלים) הסתפק אם מותר למסור טריפה להציל אחרים, אבל במאירי סנהדרין עב כיון דלא שייך "מאי חזית" אצל טריפה, והביא ראיה מהמשנה באהלות פ"ז משנה ז דמצילין האם ע"י מיתת העובר והרמב"ם מסביר שהעובר נחשב כרודף, והמאירי לא ביאר את דבריו כ"כ. ואם רוב העובר או ראשו יצא, אין דוחים נפש מפני נפש, והרמב"ם בהל' רוצח פ"א הל' ה כתב מפני שזה טבעו של עולם.

והנה נסתפקו כמה אחרונים בכה"ג שאם העובר יצא, שניהם ימותו, אם מותר להרוג העובר להציל האם, (והמאירי שם סובר שהאם יכולה להרוג העובר ולא אחר) עי' תוס' רעק"א על המשנה באהלות בשם פנים מאירות ח"ג סי' ח, דהולד הוא ספק נפל, אי לא ידעינן דכלו חדשיו, ואין לו חזקת חיים, והאם היא ודאי חיה ויש לה חזקת חיים, ומהר"מ שיק מדמה זה למחלוקת ר"ל ור"י, דר"ל, חיי שעה של מי שיחדוהו חשיבי ואסור למסרו להציל אחרים, אבל ר' יוחנן מחשיב הטריפה כמו קצת רודף ורודף מותר למסור וכן התינוק נחשב קצת רודף וכיון שאינו נפש גמור (או אין לו חזקת חיים עדיין) מותר להרגו להציל האם. וסברא דומה יש בשו"ת בית יצחק חיו"ד ס' סק"ב, וע"פ זה יש ליישב דברי המאירי דמדמי טריפה לקטן שנחשב רודף אף שאינו עושה מעשה בכוונה להרוג אחרים. והבית יצחק והתפארת ישראל באהלות פסקו בפשטות דמותר אף לאחר להציל האם בנפש העובר והבית יצחק מצריך ב' רופאים שברור להם ששניהם ימותו.

ונחזור לעניננו. הנה התפארת ישראל, הובא לעיל (אות ד) הסתמך על עובדא דנדרים כב ע"ב שעולא, כדי להציל עצמו, עודד את בני חוזאי לפרוע בית השחיטה,

אף דבזה קירב מיתתו של הנרצח. אבל במאירי בנדרים שם למד שהנרצח היה אז כבר מת, וההיתר היה אך ורק לעבור על איסור של "מחזיק ידי עוברי עבירה" ולא על איסור קירוב מיתה. ואם כן אין מכאן ראיה להתיר פגיעה בחיי שעה למען חיי קיום.

כמו כן בעובר שיצא ראשו ומסכן את חייו שלו ושל אימו גם יחד, כמה אחרונים פליגי על אלה שהבאנו למעלה וסוברים דאף במקרה ששניהם ימותו, אסור להרוג את התינוק בידיים דאולי ירחמו מן השמים ויעשו נס להציל התינוק, או משום דצריך שני הטעמים ביחד, רודף ואינו עדיין נפש. כאשר יש רק טעם א', כגון שרוב התינוק יצא כבר לאויר, אסור להרגו. (ע' שו"ת מחנה חיים חו"מ ח"ב סי' נ, וסדרי טהרות על אהלות שם). ולכן גם מכאן אין מקום להתיר נטילת חיי שעה עבור חיי קיום.

אף על פי כן יש להבדיל בין מקשה לילד לבין "תורם" גוסס. במקשה לילד א"א להתינוק להסכים לותר על חייו, משא"כ בגוסס שאם הוא מסכים לותר על חייו, יתכן שאף האחרונים הנ"ל יודו דיכול לעשות כן.

ח. הריגת טריפה בידיים להציל אחר

הנה בנוב"י מה"ת יו"ד סי' קסא פסק בפשיטות דאסור להרוג טריפה להציל אחר, דאף דאינו חייב מיתה בידי אדם, נקרא רציחה בדיני שמים, וייהרג ואל יעבור שייך על אביזרא דרציחה. אבל השואל שם, ר' ישעי' פיק והתפארת צבי או"ח סי' יד ושו"ת אור גדול סי' א צידדו דמותר להרוג טריפה כי איננו נחשב רציחה, דגברא קטילא קטל.

והנה דהתוס' רי"ד (שבת קט"ו ובפסקי יבמות קכ ע"א) הביא דעת ריב"ם דמרחיק ללכת דהורג טריפה בשבת אינו עובר על נטילת נשמה והוי כמו בן ח', ובתוס' רי"ד הקשה עליו כיון שטריפה נחשב חי לכל דבר (גיטין, קידושין, יבום) ורק ההורג פטור משום דיש לו רק מקצת נפש ולא כל נפש, ולא דמי לבן ח' שא"א לו לחיות יותר מל' יום, ואין לו חזקת חיים, ואין מחללין עליו את השבת.

והנה אפילו אם נאמר דאסור להרוג את הטריפה, טריפה יש לו חזקת חיים ויכול לחיות עד י"ב חדש ולפעמים יותר מזה, משא"כ בגוסס שודאי ימות בזמן קצר מאד, ומעידים עליו שמת, חזקת החיים שלו איתרע, ולכן אולי יודו שבהסכמתו יוכלו להציל אחר ע"י לקיחת אבר חיוני ממנו.

ויש להקשות על המתירים להרוג טריפה דאינו נחשב רציחה בידי שמים מהרמב"ם בהל' מלכים (פ"ט הל"ד) דבן נח ההורג טריפה חייב. אבל אפשר לדחות קושיא זו דחייב משום גזל גופו, כמו אצל חמור בן שכם דהיה חייב מיתה על דינה מטעם גזל (רמב"ם שם פ"ט הי"ד).

לעומת זאת, דברינו הם רק בהסכמת התורם ולא ע"י גזל האבר, וכשמדובר בהסכמה גם אצל בני נח אינו גזל. וע"י תוס' סנהדרין נ, דנסתפקו אצל בני נח אם מותר להרוג עובר להציל האם, דאצל בן נח נחשב העובר כנפש מהפסוק ד"שופך דם האדם באדם דמו יישפך". ואולי זה תלוי: אם עובר ירך אמו, מותר להציל האם כמו שמותר להסיר אבר אחר להציל האיש או האשה, אבל אם העובר אינו ירך אמו, מ"מ אינו נחשב נפש גמור כמו האם, ואפשר להציל האם בנפשו של העובר.

ט. מסקנה

לאור המקורות שהבאנו יש לאדם בעלות על גופו לותר על חיי שעה שלו כדי להציל נפש מישראל לחיים סדירים ע"י תרומת אבר חיוני⁸, אבל בתנאים הללו:

א. שהתורם ודאי ימות תוך זמן קצר, ואין שום סיכויים שירפא לפי המידע הרפואי.

ב. שהתורם הוא גוסס בידי אדם, ואז אין בעיה של איסור רציחה על ידי הרופא.

ג. נאמנותו של הרופא לקבוע את (א) מותנית בכך שאין הרופא המנתח מעוניין בפרסומת או סוג אחר של שוחד או הנאה, שיוכלו לפגוע באובייקטיביות שלו. לזה אולי מועיל שרופאים אחרים שאינם מנתחים יסכימו שאין לתורם שום סיכויים להתרפאות.

בתנאים אלה, הרופא המנתח כורת האיברים מגוף התורם יוכל להחשב לשלוחו של התורם. לכן רופא זה איננו עובר על איסור רציחה ואדרבא עוסק בהצלה כפי שהיה אילו ביצע את הניתוח בשביל התורם עצמו.

כמובן, בדבר חדש כזה צריך הסכמת כמה מגדולי הרבנים שיסכימו על דעת אחרים שיבררו המקורות שהבאתי.

מקור: ספר אסיא ט', עמ' 367-377, 2004

8. ראה: הרב נפתלי בר-אילן, בענין מי שתורם לב או כבד להשתלה, אסיא מז-מח (יב, ג-ד) כסלו תש"נ, עמ' 131-141; ספר אסיא ז עמ' 177-187. - העורך.